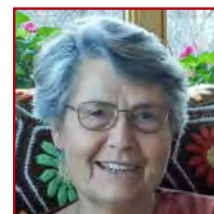

TRST JE NAŠ!

Mira Kosem

Miro Kosem naši bralci že poznajo zaradi nekaterih globokih razmišljanj in tankočutnih pričevanj. Rodila se je leta 1939 v družini Adamič iz Sodražice. Po izselitvi v Cleveland v ZDA je doštudirala za medicinsko sestro in si ustvarila družino. Njen mož Marjan Kosem, s katerim je imela tri otroke, je po hudi bolezni umrl leta 2007.

Pozneje, ob božiču leta 2008, se je poročila z ovdovelim časnikarjem Pavletom Borštnikom (1925–2020), ki je večkrat pisal za Mladiko, pri kateri je leta 2016 izdal spomine Moj čas.

Mira Kosem je deset povojnih let preživela v Sloveniji, vendar brez očeta, ki je maja 1945 nastopil pot begunstva. Kaj vsega so pretrpele take družine v ostrem komunističnem režimu, ni preveč znano, zato smo se dogovorili, da z njenim posredovanjem predstavimo nekaj resničnih zgodb, ki tudi sodijo v obeleževanje 80-letnico časa, »ko smo šli v morje bridkosti« (to je pomenljivi naslov knjige, ki jo je leta 1942 v Washingtonu izdal p. Kazimir Zakrajšek).

Prva na vrsti pa je ravno njena izkušnja. Za iskreno pripoved se ji toplo zahvaljujemo.

ij

Ker imam namen pisati o svojih mladih letih pod komunizmom v Titovi Jugoslaviji, mi je na misel padel dogodek iz časa, ko sem hodila v osnovno šolo v Sodražici (okraj Kočevje). Mislim, da se je to godilo v četrtem razredu, v dobi, ko so zavezniki po drugi svetovni vojni razdelili Primorsko na cono A in B. Seveda je šlo v glavnem za Trst. Vsa Jugoslavija je bila razburjena in je zahtevala, da Trst pride pod Titovo kontrolo. Tudi v Sodražici so pripravljali veliko povorko na trgu. Vsi šolarji smo morali v parado skozi trg in učili so nas, da moramo vpiti: »Trst je naš, Tito je naš!« Pred parado smo morali v šoli prakticirati, kako bomo to skupno vzklikali, ko bomo korakali v paradi z zastavami z rdečo peterokrako zvezdo in z drugimi s srpom in kladivom.

Po praksi smo morali počakati v razredu, dokler nismo dobili znaka, da smo na vrsti. Bili smo nekaj časa brez učiteljice in v tem času se je nekaj pogumnih dečkov zmenilo, da bomo mi kričali: »Trst je naš, kruh je naš!« In res smo tako

kričali, seveda nas je bilo premalo, da bi imeli učinek. To je primer otroške »igre«, ki ni prišla do izraza in ni bil nihče kaznovan. Drugače pa se je godilo ljudem, ki smo bili zaznamovani kot družine »sovražnikov slovenskega naroda«.

Moj oče Anton Adamič je svojo mladost preživel v Ilirski Bistrici, kjer je njegov oče vodil lesno trgovino. V družini je bilo sedem otrok. V prvi svetovni vojni je bil njegov oče mobiliziran, star več kot 50 let, in je služil na soški fronti in drugod. (Naj še omenim, da je bil istočasno mamin oče vojak v Galiciji.) Stari oče je drugemu sinu Jožetu

Avtoričin stari oče Gregor Adamič (stoji kot prvi na desni) aprila 1917, ko je služboval v Trofaiachu na avstrijskem Štajerskem, kjer je bila tovarna orožja.

sam svetoval, naj poskusi pobegniti, da mu ne bo treba služiti na soški fronti. Jožetu je uspelo priti v Ameriko.

Ker je prišla Primorska pod Italijo, so otroci morali govoriti tudi italijansko. Kmalu po koncu vojne sta starša s tremi sinovi pribežala nazaj v rojstno Sodražico. Gregor je s seboj pripeljal primorsko ženo Rezko in postal farni organist, Tone, moj oče, je vzdrževal lokalne ceste, Ivan, najmlajši, ki je bil tudi ljubitelj glasbe, je šel v Zagreb, kjer je že stanovala in imela družino edina sestra Mara. Ivan je tam igral v nočnih lokalih. Najstarejši, Karlo, je že nekaj let služboval kot organist po raznih mestih na Hrvaškem, nazadnje v katedrali v Splitu, kjer je bil tudi znan skladatelj cerkvenih pesmi. Zanimivo je to, da je tudi tam skladal slovenske pesmi (Minil je dan trpljenja, prišel je dan vstajenja).

Eden izmed starejših bratov pa je bil Lojze. Ta je bil v oficirski šoli in je služil v Bitoli v Makedoniji. Med drugo svetovno vojno se je pridružil partizanom.

Moj oče se je leta 1934 v Sodražici poročil z mojo mamo Pavlo Mihelič. Tam smo se rodili vsi štirje otroci: Pavli, Rada, jaz in Tonček. Oče je bil med vojno razglašen za sovražnika slovenskega naroda, zato se je umaknil iz Sodražice že ob razpadu Italije. Sklepamo, da je bil glavni povod za to, ker je med italijansko okupacijo poskušal reševati nedolžne

Grob avtoričinega strica glasbenika Karla Adamiča v Splitu

talce. Domačini so ga prosili, naj pomaga, ker je znal govoriti italijansko.

Dobro je bil poznan, saj je delal na cesti. Prav zato se je ob koncu vojne odločil za begunstvo, kar pa je povzročilo velike težave za mamo, podobno kot za vse druge matere, ki so z družinami ostale doma. Postali smo drugorazredni oziroma najnižji sloj; izzivanje in ustrahovanje je bilo nenehno. Še leta 1955, ko je oče v Ameriki postal državljan in je vložil prošnjo za naš prihod, so zadnji dan pred odhodom na občini zahtevali, da mora mama na zagovor – ko je imela že vse dokumente. Ob

prihodu v Cleveland nas je čakalo pismo o zaplombi vsega našega posestva ...

Očetov brat kapetan, pozneje major Lojze se je v začetku druge svetovne vojne vrnil v Slovenijo iz vojaške službe v Bitoli in se pridružil partizanom. S svojo družino se je nastanil v hiši maminega brata Ivana, kjer smo že stanovali mi; med italijanskim bombardiranjem smo namreč izgubili svoj dom, ko je bil moj bratec star komaj tri mesece.

Levo: avtoričini starši Pavla Mihelič, por. Adamič (1913–1997) in Anton (Tone) Adamič (1899–1983);

desno: stric Lojze in Cveta Adamič

Ne morem si predstavljati položaja, v kakšnem sožitju sta živeli ti dve družini: dva brata popolnoma nasprotnih ideoloških pripadnosti. Vem pa, kot nam je pripovedovala mama, da je Lojzetova družina zasedla lepše prostore te hiše in da so žena in dve hčerki hodile po domačijah v okolici in prosile za živž. Ljudje so se jih bali.

Usoda je nanesa, da mojega očeta po italijanskem razpadu sploh ni bilo doma. Delal je na železnici med Ljubljano in Trstom. Zadrževal se je tudi v Ribnici, ker je bilo tam bolj varno. Od takrat naprej, do leta 1955, ko smo se kot družina združili v Ameriki, je mama sama prenašala vse odgovornosti, vse pretnje in ves strah. Spominjam se, kako so med vojno trkali ponoči na vrata in si mama ni upala odpreti, potem pa je jokala: »Kaj če je bil Mirko?« Mirko je bil atov prijatelj iz Primorske. Pri tem je morala skrbeti za malo kmetijo in štiri otroke. Ob koncu vojne je bila Pavli stara 10 let, Rada 8, jaz 6 in Tonček 3 leta.

Občutek imam, da je bil očetov najmlajši brat Ivan mobiliziran v partizane zaradi Lojzeta in je mogoče zaradi njega izgubil življenje, ko je poskusil od njih pobegniti. Zaradi vpliva svojega starejšega brata si prej ni upal pobegniti ali se skriti (baje so mu partizani ob mobilizaciji dali en dan časa, da ga preživi z družino). Ni imel izbire. Njegova edina želja pa je bila biti z ženo in otrokom, voditi gasilsko godbo in biti mentor mladini. Pred vojno je organiziral godbo, učil vse posamezne inštrumente na pihala in vodil svojo mladino na tekmovanja v Ljubljano, kjer so enkrat zasedli prvo mesto; baje so igrali kanadsko himno.

Avtoričina družina Adamič. Od leve avtorica Mira, sestra Pavli, mama Pavla, spredaj brat Tonček. Desno od mame je bila že pokojna sestra Rada, ki pa je sama sebe odtrgala, ker ji ni bila všeč frizura. Bajje je zapihala sapa ...

Brat avtoričinega moža Marjana Lojzi Kosem, ko je bil mobiliziran v nemško vojsko.

Moja mama pa je po vojni, ko je stric Lojze izvedel, da je oče z množico odšel na Koroško, nosila še težje breme. Ko je stric Lojze izvedel, da je ata odšel v begunstvo, je rekel mami: »Če bi se Tone zdaj vrnil, bi ga ubil!« Ta stric je kmalu po vojni umrl v Ljubljani, kamor so se preselili. Moja mama in Ivanova vdova sta šli skupaj na pogreb. Po partizanskem obredu sta počakali in z odpuščanjem v srcu odmolili in poškrpili grob z blagoslovljeno vodo.

Kar se tiče povojnih pobojev, nimam dosti spominov, razen tega da se je dosti privatno šušljalo. Otroci nismo smeli vedeti, kaj se je v resnici godilo, ker so se odrasli bali, da bi raznesli govorce in spravili domače v težke položaje. Čudno se mi je zdelo, zakaj toliko žensk vedno nosi črna oblačila. Še v

70. letih sta šla znanca na obisk domov in so ju tam prepričevali, da so v Rogu vsi domobranci živi in da delajo neke tajne atomske stvari. Vendar smo v Clevelandu poznali vse tri rešence iz roških brezen ...

Možu Marjanu je neki domačin povedal, da je videl njegovega 19-letnega brata, ko so ga odvedli s Teharij. Lojzi je bil najprej mobiliziran v nemško vojsko, ker je bil Dol pri Ljubljani v nemški zasedbeni coni. Poslali so ga na vzhodno fronto. Pred leti je Marjanu in meni Marko Perko na Pristavi pripovedoval, da sta bila skupaj v nekem jarku med ofenzivo in da je bilo tako hudo, da se je Lojzi sam ustrelil v nogo. Poslali so ga v bolnišnico v Avstrijo; ko je prišel domov, se je priključil domobrancem. Posebno živo je Marjan doživljal svojega brata ob obisku Hrastnika (pod tistim kozolcem), ko smo

pevci clevelandskega zbora Korotan ob 60. obletnici slovenskega holokavsta opravili romanje Po poteh mučencev. Neverjetno je bilo, kako se mu je želel v duhu približati, čim bliže se je bližal svoji smrti.

Usoda je nanesla, da so mene še pred koncem vojne oddali maminim staršem v Jelovec. Bajе sem bila zabaven otrok, kar sta stara mama in stari oče res potrebovala, saj sta doživela veliko gorja. Prav tiste čase sta bila oba strica od doma, najmlajšo hči Ivano pa so partizani odvedli v hribe, potem ko so spraznili kaščo in odvlekli nekaj živine. Vprašanje je bilo, kako se bo obdelovala kmetija in s čim bodo sadili in sejali, kaj bodo vpregli za prevoz na kmetih ...

Po nekaj tednih so partizani izpustili Ivano in postala sem Jelovčanka. Čeprav je bil Jelovec le kak kilometer oddaljen od stričeve hiše, kjer so stanovali mama, sestrici in bratec, sem popolnoma izgubila čut pripadnosti svoji družini. Lepo je bilo v Jelovcu, vsi so me imeli radi in dosti otrok je bilo za otroške igrice. Po letu odsotnosti po vojni se je iz Koroške vrnil stric France; čakala ga je kmetija – bil je najstarejši – in postal je gospodar. Kmalu se je spoznal s sovaščanko Mici in sledila je poroka. Naslednje leto sta pričakovala otroka in razumljivo je, da sta si želela trenutke zasebnosti brez vsiljivega dekletca. Stric me je vprašal, če bi šla k mami na počitnice. Nisem bila navdušena, toda, zakaj pa ne, saj bom v nekaj tednih nazaj in se bom igrala z detetom. Franci se je rodil okoli božiča leta 1948.

Leta 1947 se je iz Koroške vrnil tudi drugi mamin brat, stric Ivan. Naj omenim, da sta oba strica bežala maja 1945 skupaj z mojim očetom. Moj oče je ostal z množico beguncev, ki so se najprej naselili na vetrinjskem polju, pozneje pa v begunskem taborišču Špital, mamina brata pa sta šla naprej v kraj, kjer so imeli moji predniki pravico krošnjari in kjer sta dobila sobo pri kmetu Štaubarju. Ivan se je vrnil, ker je Jugoslavija razglasila amnestijo, toda, medtem ko oblasti po vojni Francetu v Jelovcu niso nagajale, so pa Ivana izzivale na vse načine vse do neodvisnosti. Amnestija je »splavala po vodi«. Ivan je izvedel, da je bilo njegovo imetje podržavljeno. Leta in leta je hodil na sodišče v Kočevje, da bi rešil svoj dom in malo posestvo. Ko je bil že precej v letih, si je izbral in poročil domače dekletke. Rodila sta se jima sin in hčerka. Slednjič je mislil, da je vse urejeno. Sin je postal polnoleten in Ivan mu je želel prepustiti svoje posestvo. Leta 1979 je zopet poromal v Kočevje na sodišče. Rekli so mu: »Ti nimaš kaj dajati, saj ni tvoje. In če hočeš še naprej živeti v hiši, jo moraš plačati!«

Z nepopisno bolestjo, ponižan in poteptan, se je starček vrnil domov, se usedel na prag in zjokal. Sedaj je bil berač. Oropan je bil osnovnega človeškega dostojanstva. Ivan sedaj ni imel svojemu sinu drugega izročiti kot svojo poštenost in trpljenje. Do zadnjega ponižan je nas v Ameriki prosil pomoči, da si ohrani vsaj streho nad glavo. Hvala Bogu je demokratična in neodvisna Slovenija poravnala krivice in Ivan je zadovoljen živel do leta 2003 – star 93 let.

V njegovi hiši smo mi gostovali od leta 1942 do 1955, ko smo odšli v Ameriko. Boljšega namestnika pravega očeta ne bi mogli imeti. V tem domu smo si delili vse, kar smo imeli. Delali smo skupaj, veselili smo se skupaj. Petje je odmevalo ob večerih, ko je Ivan oblikoval kuhalnice, me pa smo jih gladile. Še sosedje so se nam pridružili, ko so slišali petje. Tu je bivala srečna »družina«, ki jo je oblikovala vojna vihra; tu je bilo naše zavetje, ki ga nam ni mogel nihče zrušiti. In moram reči, da smo imeli vso moralno pomoč v mamini in atovi družini (razen strica Lojzeta). Na misel mi prihajata tudi dve učiteljici, ki sta sprva podpirali partizane; ko pa sta bili upokojeni in sta videli, kaj delajo z nami, sta precej tvegali in pomagali meni (s prošnjo za učiteljišče) in Pavli (da je dobila delo, ko se je izučila za šiviljo).

Izzivanje in ustrahovanje pa nista ponehala. Primer: bile so volitve. Mama ni šla, in ker ni prišla na volišče, so poslali kurirja na dom. Naposled je šla, a ko je prišla, ni bilo volilne pole. Rekla jim je: »Saj je vseeno, moj glas nič ne velja!« in šla domov. Kurir jo je trikrat prišel iskat, preden so odnehali ...

Svoje plakate so nabijali samo na našo (stričovo) hišo.

Mama je bila klicana v Žično delavnico na trgu, pride naj opoldne. Ko je prišla, so delavci imeli malico in so bili vsi prisotni, ko jo je direktor začel spraševati o atu, čeprav je dobro vedel, da je odšel v begunstvo. Direktor ji je rekel, naj piše atu, naj pride domov. Rekla mu je: »Tu imate naslov in mu vi pišite, jaz mu tega ne bom pisala.« Povedala nam je, da se je med samimi moškimi čutila v veliki nevarnosti. Mama je bila majhne postave in takrat »suha kot trska«, popolnoma zgarana.

Dobro je bilo znano, da so v sodraški občini vladali zagrizeni komunisti. Za nas, pobožne domačine, je bilo veliko veselje, ko smo dobili za župnika nekdanjega tajnika škofa Rožmana in kasnejšega ljubljanskega pomožnega škofa Stanka Leniča. Kmalu se je razvedelo, zakaj je prišel k nam: prav zaradi zagrizenih občinskih komunistov. V Sodražico je prišel po osemletnem zaporu v Titovi ječi

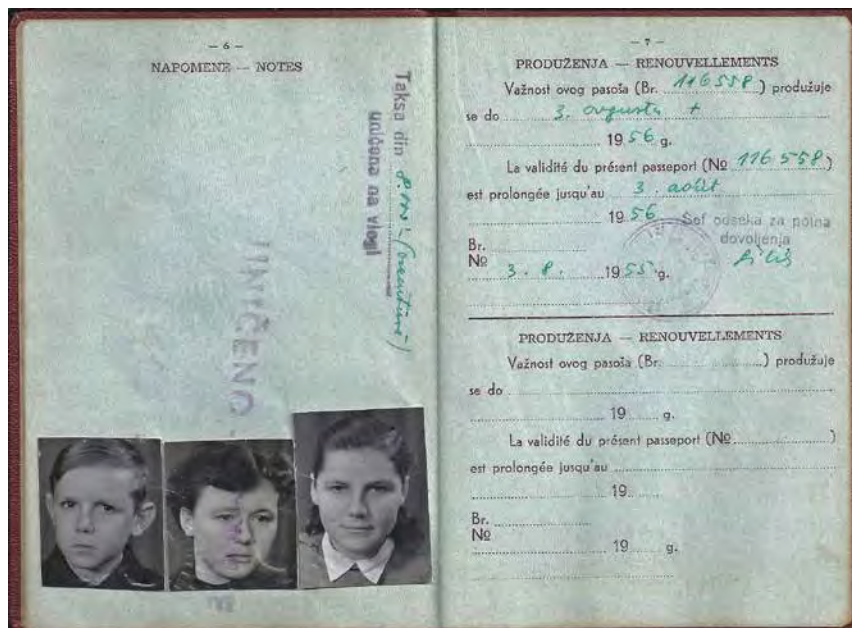
maja 1955, nekaj mesecev pred našim odhodom v Ameriko. Govorilo se je, da so ga izpustili pod pogojem, da gre v Sodražico, kjer bodo nanj dobro »pazili« naši zagrizeni komunisti. Ker sta bili mama in sestra Pavli redni cerkveni pevki, so jima sopevci priredili poslovljni večer. Novega župnika so ljudje imeli radi in on se je rad ustavil pri zboru, ko je vadil. Prišel je tudi na poslovljni večer. Vsi pevci in naš novi župnik so podpisani v spominski knjigi, ki so jo podarili mami in sestri Pavli, ki je še zdaj pri 86 letih cerkvena pevka in hrani to dragoceno spominsko knjigo.

Župnik Lenič je vedel, da njegov nekdanji »šef«, škof Rožman, živi v Clevelandu in da mi potujemo tja. Prosil je mamo, če bi lahko nesla škofu Rožmanu pismo. Seveda je bilo treba pomisliti, kako to izpeljati. Moja mama si je naredila pas, primerno širok za pismo, in ga tako nosila vso pot ter ... pretihotala v Ameriko ter izročila škofu Rožmanu.

V ZDA smo pripluli na ladji Andrea Doria in prispeli k atu 3. oktobra 1955. Naslednje leto je ta ladja na vzhodni atlantski obali trčila z ladjo Stockholm in potonila.

Mama se je prvič vrnila v domovino z neko skupino leta 1968. Težko je še bilo tiste čase, toda v Jelovcu so imeli novomašnika in naša mama je bila »v nebesih« pri vseh slovesnostih. To je bila prilika, ko se je srečala z vsemi dragimi: skupaj so bili vsi pevci in vsi domači.

Ata je umrl že leta 1983, mama pa leta 1997. Nobene odškodnine ni dočakala, kar se tiče posestva, ki nam je bilo zaplenjeno, medtem ko smo potovali v Ameriko. Ata se je večkrat pritožil, a pozneje je prosil za odškodnino na podlagi pogodbe med ZDA in Jugoslavijo iz leta 1964. K temu smo ga nagovarjali vsi, misleč, da bomo vsaj nekaj dobili; nismo pričakovali, da bo komunizma enkrat konec. Odškodnina je bila določena za skromnih 10.000 dolarjev, toda na komunizem se ne moreš zanesti. Poravnali so okrog polovico obljubljenega, potem pa smo dobili sporočilo, da je fond izčrpan ... Mama je bila »privezana na zemljo«. Hudo ji je bilo, da smo vse izgubili zaradi tistega podpisa, se je pa dobro vključila v življenje fare Marije Vnebovzete v Clevelandu, kjer je 25 let vodila Oltarno društvo in imela dosti družbe, bila je tudi pri Pristavskih upokojencih.

Zgoraj: slike mladoletnih Adamičevih na potnem listu mame Pavle (20-letna Pavli je dobila svoj potni list). Od leve: 13-letni Tonček, 18-letna Rada in 16-letna Mira. Spodaj: avtoričina sestra Rada v jedilnici na ladji Andrea Doria, ostali niso poznani.

Ko smo bili po vojni še v Sloveniji, so bili težki časi. Posebno še za matere, ki so morale skrbeti za družine in posestva v zelo sovražnih okoliščinah. Tudi tisti, ki so odšli kot begunci, so imeli mnogo težav, toda vsi so šli od doma z istim ciljem in so drug drugemu dajali moralno podporo. Tudi kultura je vzcvetela v vseh begunskih taboriščih, saj je šla tja večina inteligence in naprednih ljudi.

Dosti knjig je izšlo o življenju v taboriščih. Matere pa niso imele časa pisati, razen nujnih stvari. Sedaj, ko smo že mi, njihovi otroci, v letih, čutimo nekako potrebo, da zanje pričujemo in se poklonimo našim ponižnim, toda za nas – junaškim materam. Bog nam ohrani svobodno Slovenijo!